

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертацію Яковенка Сергія Анатолійовича
«Виховання дітей в українській селянській сім'ї Херсонської
губернії (XIX – перша чверть XX століття)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки

Серед актуальних проблем розвитку і зміцнення української держави важливе місце посідає засвоєння історичного, традиційного досвіду українського народу в сімейному вихованні. Сім'я була, є і буде осередком суспільних відносин, що постійно розвивається та характеризується багатовекторністю своїх взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Доцільність дослідження традицій і досвіду родинного виховання українців визначається існуванням двох протилежних світових тенденцій: зростанням суспільного інтересу до етнічного, намаганням виокремити і зберегти усі здобутки національного межам державності та тенденцією до глобалізації, що зумовлює потребу оновлення змісту, форм і методів виховання, пошуку адекватних для сучасної соціокультурної ситуації взаємовідносин у межах родини.

Розуміння сутності та особливостей сімейного виховання в українській родині неможливе без урахування регіонального аспекту, зокрема специфіки заселення та господарського освоєння певної території, економічного стану; динаміки розвитку сімейних стосунків; особливостей формування сім'ї та її типу тощо.

Регіональні історико-педагогічні дослідження набувають особливої актуальності та значущості на сучасному етапі у зв'язку з потребою у виробленні нових підходів до дослідження проблем виховання. Окрім того, дослідження питань історії культури в цілому, народної педагогіки є важливим і необхідним також і в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку. Саме у цьому контексті науковий інтерес становить Херсонська губернія XIX – першої чверті XX ст. –

аграрний регіон, переважна більшість населення якого проживала в сільській місцевості, мала власні етнопедагогічні погляди та переконання, що позначилися на специфіці виховання дітей, яка, у свою чергу зумовлювалась способами господарювання та виховними традиціями сім'ї. Саме цей історичний період є надзвичайно плідним дослідницьким полем – це час бурхливих суспільних, політичних, економічних перетворень, що змінювали традиційну українську сім'ю. Виокремлення саме ХІХ– першої чверті ХХ ст. в окремий період історії розвитку педагогічної думки є доцільним з огляду на його культурницький та народницький характер. Саме у цей час педагогічні, культурологічні пошуки педагогів мали етнографічний, етнологічний характер, основною метою яких було збирання, висвітлення й розкриття народної педагогіки – українського фольклору, звичаїв, обрядів, релігійних вірувань, символів, народного мистецтва, дитячих розваг, іграшок тощо.

Враховуючи зазначене, дисертаційне дослідження Яковенко Сергія Анатолійовича на тему «Виховання дітей в українській селянській сім'ї Херсонської губернії (ХІХ – перша чверть ХХ століття)» є актуальним та своєчасним.

У дисертації чітко визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі дослідження. Дисертант чітко сформулював мету дисертаційної роботи, що полягає у здійсненні історико-педагогічного аналізу та узагальнення традицій й досвіду виховання дітей в українській селянській сім'ї Херсонської губернії ХІХ – першої чверті ХХ ст.; характеристиці форм, методів й засобів виховання підростаючого покоління з урахуванням соціально-економічного, етнорегіонального, соціокультурного розвитку краю.

Автор окреслив територіальні межі дослідження та зазначив, що вони представлені відповідно до вітчизняної історіографічної традиції й охоплюють територію Херсонського, Єлисаветградського, Олександрійського, Ананьївського, Одеського, Тираспольського повітів. У 1803 р. губернія була розділена на чотири повіти: Єлисаветградський, Тираспольський, Ольвіопольський і Херсонський. З липня 1806 р. – на п'ять:

Олександрійський, Єлисаветградський, Ольвіопольський, Тираспольський і Херсонський. У 1825 р. – з частин Херсонського і Тираспольського повітів було створено Одеський повіт. У 1828 р. Ольвіопольський і Єлисаветградський повіти були скасовані і на їх основі створено Бобринецький повіт. У 1834 р. Тираспольський повіт був розділений на дві частини і створений новий Ананьївський повіт. У 1865 р. управління Бобринецького повіту перенесено до Єлисаветграду, а повіт перейменовано в Єлисаветградський.

Відносно сучасного адміністративно-територіального поділу України територіальні межі збігаються з кордонами Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей.

Заслуговує на увагу наукова новизна та теоретичне значення дослідження, яке полягає в тому, що дисертант *вперше*: на підставі комплексного вивчення різнопланових джерел XIX – першої чверті XX ст., історичних, історико-педагогічних матеріалів дослідив досвід виховання дітей у селянській сім'ї Херсонської губернії протягом XIX – першої чверті XX ст.; вивчив динаміку розвитку селянської сім'ї краю та вплив регіональної народної традиції на специфіку виховання у родині; проаналізував досвід виховання селянських дітей регіону з урахуванням статево-вікової стратифікації традиційного суспільства, схарактеризував зміст і напрями виховання дітей у різні вікові періоди їх життя (мала дитина – від народження до 7 років; отроки – від 7 до 14 років).

Сергієм Анатолійовичем також було *уточнено*: чинники впливу на становлення інституту сім'ї в Херсонській губернії; значення батьків у процесі соціалізації селянської дитини; сутність обрядових дій охоронного призначення; особливості спілкування дітей різної статі. Ним було *розширено* наукове знання щодо існуючих у XIX – першій чверті XX ст. історичних форм, методів, прийомів, засобів виховання дітей у батьківському домі.

Результатом проведеного дослідження є подальший розвиток та систематизація ідей вітчизняних науковців щодо специфіки сімейного виховання у традиційній родині. У науковий обіг автором *уведено* нові та маловідомі факти, етнографічні матеріали та архівні джерела, що розкривають специфіку виховання дітей в Херсонській губернії в ХІХ – першій чверті ХХст.

Матеріали дисертації мають практичне значення: узагальнені та систематизовані дані, здобуті в процесі дослідження, можуть стати основою для підготовки нових історико-педагогічних розвідок.

Матеріали, зміст та висновки роботи допоможуть об'єктивно підійти до розв'язання сучасних проблем сімейного виховання, а також бути корисними при виданні навчально-методичних посібників, підручників, хрестоматій з історії вітчизняної педагогіки, розробленні лекційних курсів з історії педагогіки, соціальної педагогіки та соціальної історії України у процесі фахової підготовки студентів психолого-педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Одержані емпіричні дані, їх систематизація й педагогічна інтерпретація можуть бути також використані у діяльності інститутів післядипломної педагогічної освіти, закладів позашкільної освіти, громадських товариств та об'єднань.

Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині кафедра педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (реєстраційний номер 0116U003481). Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (Протокол № 4 від 04 жовтня 2021 р.).

Вивчення рукопису дисертації, автореферату, опублікованих статей і тез доповідей Яковенка Сергія Анатолійовича переконливо засвідчує, що авторський підхід до розкриття вибраної історико-педагогічної теми можна характеризувати як фундаментальний і багатоаспектний.

Позитивної оцінки заслуговує проведений дисертантом аналіз джерельної бази дослідження, що була представлена двома групами джерел: першоджерела та умовно вторинні джерела. Першоджерелами наукового пошуку стали публікації етнографів ХІХ – першої чверті ХХ ст., у яких розкрито особливості життєвого побуту українських селян, погляди на сімейні традиції та стосунки між членами селянської родини, складові виховання дітей у селянській сім'ї Херсонської губернії ХІХ – першої чверті ХХ ст. Вони різняться за тематикою, жанровою специфікою, ступенем розкриття питання, глибиною, рівнем науковості. Другу групу – умовно вторинні джерела – утворюють етнографічні дослідження другої половини ХХ – ХХІ ст., присвячені вивченню різних сторін життєдіяльності української селянської сім'ї Херсонської губернії ХІХ – першої чверті ХХ ст., зокрема й виховання дітей. Вони є одночасно джерелознавчими працями і джерелами, оскільки спираються на першоджерела. Маємо підстави констатувати: джерельна база дослідження складається з різномасштабних джерел і є докладною і всебічною. Важливо зазначити, що у випадку конкретної теми дослідження Яковенка С.А. саме ретельна робота з джерелами дала змогу дисертанту вийти на рівень змістовних історичних узагальнень і висновків, а також увести до наукового обігу нові важливі факти й відомості.

Розглянувши та проаналізувавши наявну історіографічну (праці істориків, істориків педагогіки) та джерельну базу (праці етнографів) – автором було встановлено особливості заселення, релігійні та культурні особливості Херсонської губернії; структуру сімей за соціальними та чисельними складовими; основні закономірності виховання дітей у селянських сім'ях регіону у досліджуваний період. Принципово відмінними

регіональними особливостями Херсонської губернії, що впливали на формування родини й виховання дітей у ній були: 1) «європеїзація» регіону завдяки заселенню іноземними колоністами, спричинена появою нових етнографічних поселень; 2) формування «регіонального індивідуалізму» – мешканці губернії не визнавали себе частиною населення єдиної уніфікованої імперії, а вважали суспільством окремого регіону (Степової України); 3) стрімкий розвиток сільського господарства; 4) нетотальний характер поширення кріпацтва; 5) незначна економічна залежність від поміщиків, що дозволяла практично вільно брати шлюб, незважаючи на волю господаря.

Дисертаційна робота Яковенка Сергія Анатолійовича містить нові наукові положення для поглиблення розуміння історичних процесів, що відбувалися в національній культурі та освіті.

Для розв'язання окреслених завдань дисертант широко використав комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: *загальнонаукові – аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, ретроспекція, порівняння* – для аналітичної обробки джерел дослідження, формування категорійного апарату, висновків та узагальнень; *порівняльно-історичний метод* використано з метою простеження динаміки зміни поглядів на виховання дітей у селянській родині залежно від соціально-економічних та демографічних трансформацій у регіоні; *історико-ретроспективний та системно-структурний методи* використано для систематизації теоретичних ідей щодо функціонування етнопедагогічної складової сімейного виховання в Херсонській губернії XIX – першої чверті XX ст.; *метод педагогічної інтерпретації* дав змогу виявити й проаналізувати зміст, форми та методи виховання селянської дитини регіону виокремленого історичного періоду.

Структура рецензованої праці відповідає меті і завданням дослідження, що зумовлює її логічну обґрунтованість і завершеність. Зміст дисертації в цілому характеризується достатнім теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань.

Зміст розділів і підрозділів відповідає назві структурних компонентів роботи та переконує у тому, що автор досяг сформульованої мети дослідження й виконав зазначені у вступі завдання. Загалом зміст дисертації, публікацій дисертанта дають підстави стверджувати, що подане до захисту дослідження є фундаментальним і завершеним, його результати містять беззаперечну наукову новизну, мають теоретичне і практичне значення, пройшли необхідну апробацію у ході обговорень на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях в Україні та за кордоном.

Необхідно наголосити, що основні положення і висновки роботи знайшли належну апробацію у наукових працях. Основні результати дисертації висвітлено у 9 наукових публікаціях, серед яких: 4 статті – у наукових фахових виданнях України, 3 статті – у зарубіжних наукових виданнях (з них 2 статті – у журналах, що внесені до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science), 1 стаття та 1 тези – апробаційного характеру.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (306 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237с., основний текст – 174 с.

Результати дослідження подані логічно та структуровано, висновки до розділів і загальні висновки є чіткими та логічно аргументованими, містять коректні узагальнення, їх зміст переконує у тому, що дисертант досяг поставленої мети дослідження і виконав поставлені завдання.

Дисертація є самостійною науковою працею, в якій дотримані принципи академічної доброчесності. Використані в дисертації ідеї інших авторів мають відповідні посилання і використані для підкріплення результатів здобувача.

Позитивно оцінюючи наукове та практичне значення представленого дисертаційного дослідження, висловимо деякі зауваження та побажання:

1. Уточнення вимагає аргументація верхньої хронологічної межі дослідження.

2. Доцільно було б пояснити те, які саме реформи 1860-70-х рр. вплинули на інститути шлюбу та сім'ї і в чому відчувався їх пролонгований вплив на селянську сім'ю кінця ХІХ ст.

3. Прирощення педагогічного знання здійснює такий теоретичний аспект рукопису дисертації, як історіографія досліджуваної проблеми (підрозділ 1.1. Історіографія та джерельна база дослідження), де зроблена спроба представити нагромаджений масив наукових розвідок, дотичних за тематикою до проблеми дисертації. Але робота тільки виграла, якщо б цьому передувало обґрунтування концепції дослідження.

4. Виходячи із специфіки заселення та господарського освоєння Херсонської губернії ХІХ – першої чверті ХХ століття варто було б порівняти структуру, матеріальне забезпечення, побут, господарську діяльність місцевих селянських сімей та селянських сімей іншого регіону. Використовуючи метод ідеальної типологізації можна було б порівняти й сім'ї колишніх поміщицьких та казенних селян, сім'ї селян-старовірів та селян, які дотримувалися ніконіанського православ'я, а також куркульську, середняцьку та бідняцьку селянську сім'ї. Такі порівняння були б не тільки цікавими, а й підкреслили б характерні особливості виховного впливу на дітей у селянській сім'ї саме Херсонської губернії окресленого періоду.

5. Автору також варто було б представити окремим параграфом перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та отриманих результатів дослідження в сучасних умовах.

Проте висловлені зауваження і побажання не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження.

Вважаю, що дисертаційна робота Яковенка Сергія Анатолійовича на тему: «Виховання дітей в українській селянській сім'ї Херсонської губернії (ХІХ – перша чверть ХХ століття)» є завершеним, цілісним і самостійним дослідженням, яке містить нові науково обґрунтовані результати, одержані здобувачем особисто, які мають практичну та теоретичну цінність, відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування

рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 р. № 502), а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
спеціальної освіти

Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка

Сгу

Н.С. Савченко

